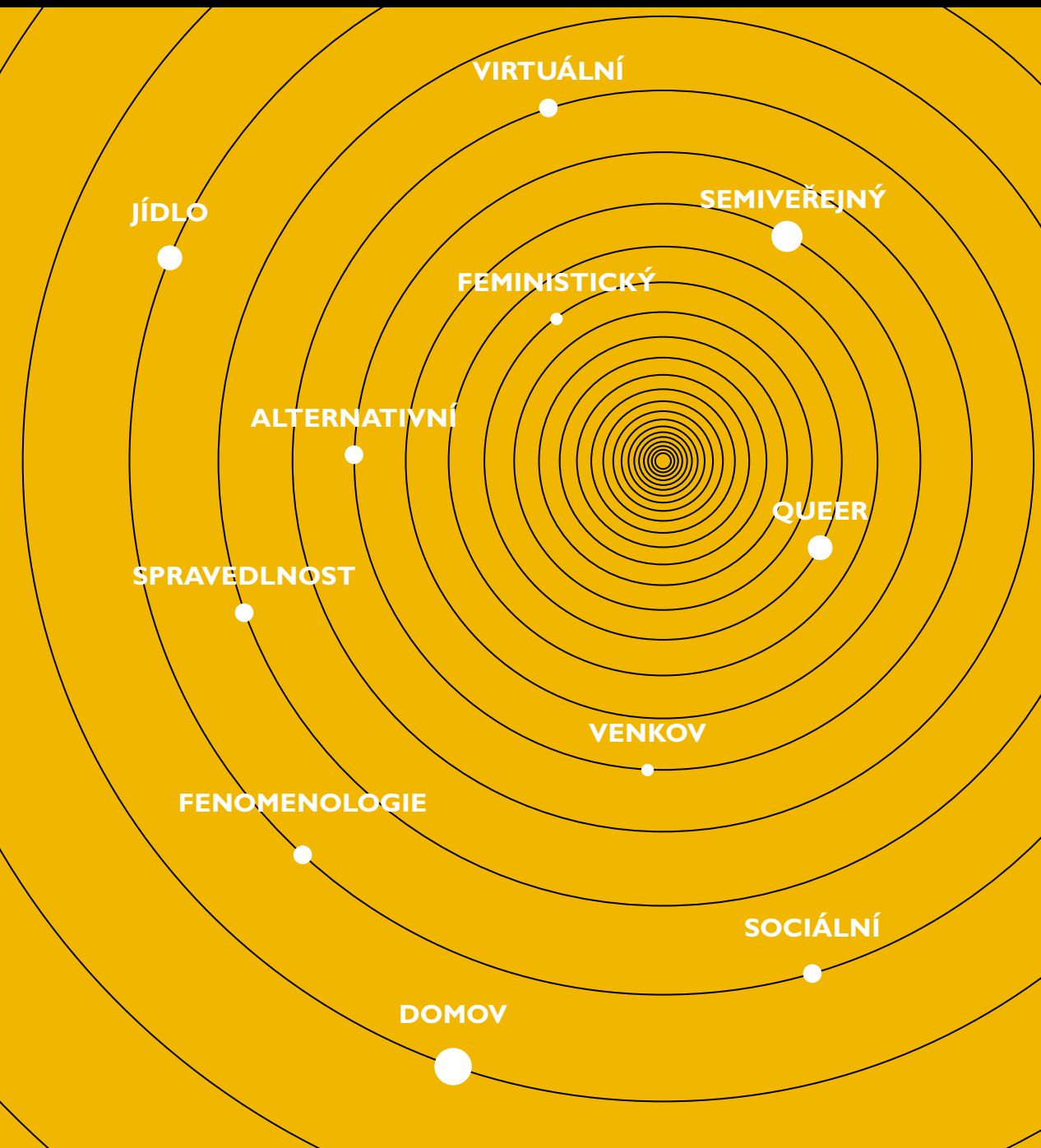

PROSTOR(Y) GEOGRAFIE

ROMAN MATOUŠEK, ROBERT OSMAN (EDITOŘI)

KAROLINUM

Prostor(y) geografie

Roman Matoušek

Robert Osman (Editoři)

Recenzovali:

prof. RNDr. René Matlovič, Ph.D.

prof. RNDr. Tadeusz Siwek, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

Editors © Roman Matoušek, Robert Osman, 2014

ISBN 978-80-246-2733-5

ISBN 978-80-246-2762-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Předmluva	7
1 Úvod obratem (<i>Robert Osman, Roman Matoušek</i>)	9
2 Virtuální prostor (<i>Jakub Trojan</i>)	19
3 Sociální prostor (<i>Robert Osman</i>)	33
4 Alternativní prostory (<i>Michaela Pixová</i>)	59
5 Prostorová spravedlnost (<i>Roman Matoušek</i>)	81
6 Feministické prostory (<i>Lucie Pospíšilová, Klára Pospíšilová</i>)	99
7 Queer prostor(y) (<i>Michal Pitoňák</i>)	123
8 Semiveřejné prostory (<i>Pavel Pospěch</i>)	147
9 Prostory domova (<i>Barbora Vacková, Lucie Galčánová</i>)	167
10 Prostory venkova (<i>Vladan Hruška, Ondřej Konečný</i>)	189
11 Jídlo a prostor (<i>Lenka Fendrychová</i>)	213
12 Fenomenologie prostoru: o geografii místa, krajiny i nepřítomnosti (<i>Petr Gibas</i>) ..	231
Slovníček pojmů	289
Seznam použité literatury	255
Summary: space(s) of geography	293
O autorech	301
Jmenný rejstřík	305
Věcný rejstřík	307

Předmluva

Rozhodnutí k sestavení této publikace uzrávalo postupně během několika předchozích let, kdy jsme byli členy organizačních týmů několika ročníků doktorandských vědeckých konferencí – v jednom případě se jedná o studentskou konferenci *New Wave*¹ pořádanou Geografickou sekcí Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, v druhém pak o *workshop doktorandů a doktorandek*² organizovaný ve spolupráci Geografického ústavu Masarykovy univerzity a Ústavu geoniky AV ČR, v. v. i. v Brně. Otevřené a tvůrčí prostředí těchto konferencí přivedlo dohromady řadu výzkumníků a výzkumnic, kteří se v rámci svých dizertačních projektů zabývali pro české prostředí netradičními tématy, přičemž byli ochotni sdílet zkušenosti svých nelehkých a někdy ne zcela úspěšných pokusů využívat nové metodologické rámce a epistemologické perspektivy. Každé setkání nás tak obohacovalo o nové úhly pohledu a ukazovalo nám, že geografické myšlení může být daleko pestřejší, než jsme si doposud dokázali představit. Při každém dalším setkání jsme si však čím dál intenzivněji uvědomovali, že synergie vzniklá při tomto procesu objevování

1 Více o konferenci naleznete zde: <http://www.natur.cuni.cz/geografie/newwave>.

2 Více o workshopu naleznete zde: <http://geoinovace.geogr.muni.cz/archiv>.

nových myšlenkových horizontů nepřekračuje rámec těchto akcí. Namísto aktivního vstupu do teoretických diskusí geografické komunity se mnohdy přetaví pouze do vzpomínek na zajímavé diskuse malých skupin zájemců. Ve člancích, které jsou často jediným výsledkem těchto diskusí, bývá totiž zachycen pouze malý zlomek teoretických konfrontací.

V září 2012 jsme se proto rozhodli pro formu teoreticky zaměřené monografie, která by umožnila shrnout to nejzajímavější z teoretických částí průběžně dokončovaných dizertací. Inspirací pro nás byla kniha *Teoretické otázky a vybrané problémy v současné geografii* (Sýkora ed. 1993), která s obdobnou motivací české geografické komunity přiblížila neznámé teorie a diskuse světové (anglo-americké) geografie přelomu 80. a 90. let. Se zhruba dvacetiletým odstupem předkládaná kniha nabízí pohled další „generace“ na otázky geografie a prostoru.

Chtěli bychom na tomto místě poděkovat všem autorkám a autorům, kteří do knihy přispěli. Děkujeme také prof. René Matlovičovi a prof. Tadeuszi Siwkovi, kteří se ochotně ujali nelehkého úkolu tuto publikaci recenzovat. Vědecké radě Geografické sekce Přírodovědecké fakulty UK děkujeme za podporu, díky které byla tato kniha zařazena do edičního plánu nakladatelství Karolinum. Zároveň děkujeme i Geografické sekci Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Geografickému ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a Ústavu geoniky AV ČR, v. v. i. za podporu při organizaci studentských konferencí, které se staly primárním předpokladem vzniku této knihy.

Roman Matoušek, Robert Osman

Úvod obratem¹

ROBERT OSMAN, ROMAN MATOUŠEK

Před 20 lety byla vydána knihy editora Luďka Sýkory *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii* (Sýkora 1993). Tato tzv. *černá kniha* zprostředkovala české geografické komunitě postpozitivistický obrat, když představila vybrané směry, které se rozvíjely v 70. a 80. letech 20. století především v anglo-americkém prostoru. Výrazně tak přispěla k začlenění české (sociální) geografie mezi společenské vědy (Sýkora, Pavlínek 1993). Jedním ze znaků *postpozitivistického obratu* bylo právě užší provázání geografie se širším proudem společenských věd a propojení výzkumu geografických a sociálních fenoménů.

Během dvou desetiletí od vydání *černé knihy* prošla světová geografie dalšími významnými proměnami, které jsou často souhrnně označovány jako *kulturní obrat*. S určitým zjednodušením můžeme konstatovat, že zatímco *postpozitivistický obrat* přinesl užší provázání geografie se společenskými vědami, následný *kulturní obrat* ji více provázal s humanitními vědami². Postupná

1 Kapitola vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68145535 a projektu Univerzitního výzkumného centra UK: 204003.

2 Společenské vědy se zabývají jedincem ve vztahu ke společnosti, mezi jejich hlavní obory patří sociologie, ekonomie, politologie a psychologie. Humanitní disciplíny se zabývají lidskou

integrace geografie mezi sociální vědy a vzájemná potřeba prozkoumávat oborově čím dál „vzdálenější“ teritoria zvýšila intenzitu mezioborové komunikace a současně umožnila postupné sblížování odlišných jazyků, metod a epistemologií. Geografie tak zaznamenala neuvěřitelné množství nových podnětů pocházejících z mimogeografického prostředí, ale současně se geografické myšlení stávalo daleko atraktivnějším i pro ostatní disciplíny. Na rozdíl od postpozitivistických směrů a přístupů však tento vývoj nebyl v české geografii doposud adekvátně reflektován (Hampl, Dostál, Drbohlav 2007; Sýkora 2010).

Ambicí předkládané monografie je představit vybrané – v českém prostředí zatím nepřiliš známé – teoretické perspektivy etablované především v posledních dvou desetiletích ve světové (především anglo-americké) geografii. Odlišný jazyk, metody i epistemologie, které s sebou *kulturní obrat* přináší, jsou reflektovány už v samotném názvu knihy *Prostor(y) geografie*. I když předkládaná publikace zachycuje pouze určitou dílčí část prostorů současné geografie, věříme, že pomůže vytvořit prostor(y) pro teoretické diskuse reflektující *kulturní obrat*, čímž současně přispěje i k další diverzifikaci prostorů geografie.

Cílem této úvodní kapitoly je stručně nastínit hlavní proměny geografického myšlení spojené s *kulturním obratem* ve společenských vědách. Tato volba není nikterak náhodná ani samoučelná. Většina následujících kapitol se na *kulturní obrat* odvolává, určitým způsobem z něj vychází či se vůči němu vymezuje. Jeho nejrůznější rozměry jsou tak postupně vykreslovány v celé knize, na tomto místě proto není cílem jeho vyčerpávající výklad, ale jeho využití k formulaci obecnějšího rámce, v němž se jednotlivé kapitoly mohou snadněji doplňovat.

KULTURNÍ OBRAT

Kulturní obrat pro nás představuje především určitý zprostředkující rámec, určitou otevřenou platformu umožňující překračovat oborové hranice, sdílet velmi odlišné zkušenosti a především je mezi sebou komunikovat. Je to obrat utvářející prostředí, v němž může probíhat interakce mezi nejrůznějšími obory, „transdisciplinární most“ umožňující vzájemný dialog, v němž lze rozpoznat i určité dílčí argumenty postupně rozpouštějící oborové hranice – jazykový obrat, prostorový obrat, obrat k tělu atp. I v této knize tak již nemá smysl hledat přesnou hranici například mezi sociální geografii, urbánní sociologií či kulturní antropologií. Jaký bychom k tomu měli důvod? Není daleko konstruktivnější snažit se hledat společně způsoby porozumění

kulturou a řadí se mezi ně filosofie, religionistika, lingvistika, estetika atp. Obdobně jako v jiných klasifikacích není mezi společenskými a humanitními vědami ostrá hranice, na jejich pomezí stojí obory jako historie nebo právo (Johnson a kol. 2009).

společensko-prostorovým fenoménům, než vynakládat energii na oddělování jednoho porozumění od druhého³.

Co tedy myslíme *kulturním obratem*? Obrat je použit ve významu základního principu vývoje vědních disciplín a vědy samotné. V průběhu 20. století se tak lze vrátit až k samotnému Thomasu Kuhnovi a jeho *Struktuře vědeckých revolucí* (Kuhn 2008). Přestože jeho závěry pochází pouze z analýzy přírodovědných oborů, nelze jim upřít výrazný vliv i na vědy společenské. Představa, že se věda vyvíjí v jakýchsi cyklech, jež jsou od sebe odděleny určitými vývojovými disturbancemi, výrazně proměnila víru v její lineární rozvoj a s ní související nepřetržitou kumulativnost poznatků. Ať už použijeme pro tento náhlý zvrat termín obrat či jakýkoliv jiný, nelze myslit, že věda před a po obratu spolu nikterak nesouvisí. Obrat nastává tehdy, když jej situace ve vědě umožní, což ji následně odráží i v situaci po obratu. Na druhou stranu by však nemělo smysl mluvit o disturbanci, kdyby na sebe vše před obratem a po něm mohlo neproblematicky navázat. Často se mění právě jazyk, metody a epistemologie, což znemožňuje pouze navázat a pokračovat dále v tom, co bylo započato před obratem. Vzájemná komparace a komunikace mezi poznatky různých paradigmat vždy vyžaduje určitý překlad. Slovo obrat je tedy zvoleno pro vyjádření stavu, kdy se podstatná část oboru (oborů) začne ubírat stejným směrem, který je ovšem odlišný od předchozího společného směřování (Rajfová 2010: 14).

A proč obrat kulturní? V širokém slova smyslu je *kulturní obrat* pozvolným sledem kroků, jimiž se kultura stala plnoprávnou a nezávislou kategorií ve společenských vědách, a to především vedle ekonomie, resp. myšlení založeného na zdůrazňování vlivu ekonomických vztahů (Šanderová, Šmídová a kol. 2009). Dominance ekonomických perspektiv při geografickém výzkumu společenských fenoménů je tradičně velice silná. Geografie před *kulturním obratem* ve snaze o kvantitativní modelování přebírala z ekonomie důraz na typizovaného jedince, který se chová racionálně a nemá specifické preference nebo cíle, tudíž není nikterak obtížné odhadnout jeho chování (tzv. homo oeconomicus). Jeho chování je často odvozováno z ekonomických motivů, jako je optimalizace užitku, maximalizace zisku či minimalizace úsilí. Společenské vědy včetně geografie taktéž zdůrazňovaly význam ekonomických vztahů, a to mj. na základě marxistických myšlenek. Základem marxistické analýzy společnosti je třídní rozdělení vlastníků kapitálu (buržoazie) a ne-vlastníků kapitálu, kteří se živí pouze svou námezdní prací (proletariát), naopak kultura byla považována za jakousi „nadstavbu“ nad ekonomickou „podstatou“ společnosti. Kultura je v těchto přístupech dimenzí, kterou můžeme pominout, nebo prohlásit za odvozenou od „důležitějších“ ekonomických vztahů. Čímž

3 Příkladem může být i tato kniha. Nekladli jsme jednotlivým autorům otázku o jejich příslušnosti k vědeckému oboru a možná je to škoda. Leccos lze však vytušit z jejich studijních oborů. Mezi autory tak nalezneme osm vystudovaných geografů, čtyři vystudované sociology – a co je možná v tomto kontextu nejzajímavější a v anglo-americkém prostředí zcela běžné – dva autory, již v průběhu svého studia obor změnili.

se ale dostáváme k dalšímu nelehkému úkolu, a to je zodpovědět otázku, co je to kultura.

Odpovědět na tuto otázku není ani tak podstatné z důvodu samotné definice kultury, ale daleko spíše z důvodu jakéhosi „cvičení představivosti“, které je nutné k porozumění nové geografické imaginaci *kulturního obratu*. Kultura je ve svém nejširším pojetí chápána jako *způsob života* (Bell 2009: 437), což může na první pohled znít poměrně banálně. Proto je podstatné rozložit, co je tímto *způsobem života* myšleno. Kulturou se v tomto kontextu rozumí nejen obecný proces intelektuálního a duchovního vývoje, který je vyjádřen mimo jiné v uměleckých dílech – v literatuře, filmu, divadle, hudbě apod. Kultura je současně i aktivním procesem vytváření významů (Johnson a kol. 2009). Kultura zahrnuje hodnoty, interpretace, přesvědčení, rituály nebo postoje, které jsou sdíleny v určitých skupinách, a které jsou jimi prožívány, praktikovány (Mee 2009). Odlišné životní zkušenosti nejrozličnějších skupin osob (kulturní východiska) jsou úzce spojena s tím, jaké významy jsou sociálním jevům, vztahům a událostem přikládány.

Kultura, nebo spíše kultury a subkultury, jsou velmi rozmanité jak prostoro-ově, tak sociálně. Rozmanitost kultur, a tím i významů a způsobů života, se přenáší do ontologie a epistemologie společenských věd. Primárně jde o ústup od víry v obecnou platnost širších systémů a naopak o příklon k víře v platnost pouze dočasných a lokálních (kontextuálních) uspořádání. Pozornost se tak posouvá od obecně platného ke kontextualizovanému, od velkého měřítka k malému a obecně od struktur k jednání aktérů. Tím není a priori odmítáno to, že dochází k procesům, které široce ovlivňují třeba i celý svět (jako je např. globalizace). *Kulturní obrat* však upozorňuje, že v různých společenských a prostorových kontextech se tento proces projevuje odlišně, jsou mu přisuzovány jiné významy, a má tedy i jiné důsledky. Globalizace tedy nevede k uniformitě, ale k různým změnám v lokalitách (což je označováno jako glocalizace). Koncept glocalizace tak v *kulturním obratu* může posloužit jako názorný příklad, kdy není nutné zpochybňovat platnost širších teorií v globálním či nadnárodním měřítku, aby mohly být studovány procesy v konkrétní lokalitě v prostorovém i sociálním mikroměřítku.

S tím je spojen druhý rozměr *způsobu života*, a tím je důraz na jeho procesnost, na neustálý vývoj a proměny. Život a jeho způsoby prožívání nejsou nic hotového, nic ukončeného, naopak jde o způsoby nehotové, neustále ustavované a vytvářené. Kultura není žádnou substantiální či esenciální entitou – v kultuře není možné najít cokoliv stálého a neměnného (např. národ, pohlaví, handicap, identitu atp.). Kultura je vyjednávána v praxích jednotlivých aktérů – nejen v uměleckých dílech a vytváření „vysoké kultury“, ale ve zcela rutinních činnostech (např. při chůzi po ulici, oslovování na ulici, v prosbách, nabídkách, odmítnutích, způsobech využívání nejrozličnějších technologií, atp.), které vždy nabývají určitý význam. Jinými slovy kulturou jsou myšleny způsoby z významňování těchto zcela rutinních činností jednotlivých aktérů.

Pokud chceme odpovědět na otázku, co znamená slovo kultura v označení *kulturní obrat*, je třeba dovolit naší představivosti posun od představy substančně ustaveného stavu k procesům, v nichž se ustavování teprve děje – od hotového k vytvářenému (Berger, Luckmann 1999). Onen posun od struktur k jednání aktérů není tedy vlastně zavržením struktur jako takových, ale daleko spíše jejich ontologickou redefinicí něčeho daného a hotového v proceduru vzniku a úprav (produkce a reprodukce), respektive k procesuálně chápané praxi, tudíž k tomu, co lidé v konkrétních kontextech dělají (Šanderová, Šmídová a kol. 2009: 9). Kultura je ve smyslu *způsobu života* chápána jako jakékoli jednání aktérů. *Kulturní obrat* představuje především obrat k ustanovování významů. Důraz na procesnost a neustálé vyjednávání významů lze nalézt ve většině kapitol této knihy⁴.

O *kulturním obratu* by samozřejmě mohla být celá tato kniha, ale jak již bylo naznačeno výše, jde nám především o zarámování kapitol o nejrůznějších prostorech. Snad jen několik poznámek, které je možné v jednotlivých kapitolách rozpoznávat. Tím, že dochází k rozpouštění oborových hranic a původně oborově uzavřené metody a epistemologie se vypůjčují, sdílejí a kombinují napříč sociálněvědními disciplínami, sbližují se i metateoretické rámce, což se projevuje například ve zvyšující se míře abstraktnosti vědeckého jazyka a daleko užším propojení s filosofií. Philo dokonce tvrdí, že mezi jednotlivými obory dochází k hlubší míře integrace na filosofické než sociálně-teoretické úrovni (Philo 2009: 446).

Další rozměr *kulturního obratu*, který čtenář může v kapitolách zaznamenat, je důraz na studium vyjednávání významů vnitřních, často neviditelných či dokonce nemateriálních aspektů kultury. Kultura (významy, interpretace, praktiky) není ve vztahu k moci neutrální, ale může některé skupiny zvýhodňovat, zatímco jiné vylučuje nebo diskriminuje (Mee 2009). Právě tyto aspekty a jejich důsledky v soukromých prostorech byly před *kulturním obratem* často přehlíženy nebo považovány za okrajové. Virtuální, sociální či feministický prostor lze pokládat za prostory nemateriální, prostory domova za neveřejné, a tak i určitým způsobem za „vnitřní“, a velkou většinu diskutovaných prostorů pak dokonce za jakýsi proces vyjednávání mezi vnitřním a vnějším – prostory poloveřejné, alternativní a queer.

Tento nemateriální rozměr *kulturního obratu* je však zároveň předmětem jeho hlavní kritiky⁵ – *kulturní obrat* se (zdánlivě) odvrací od velkých témat sociální struktury nebo politiky a ignoruje dlouhodobě dominující témata materiálních vztahů (výroby, spotřeby apod.)⁶. *Kulturní obrat* tak přispívá k určitému oddělení „sociálních“ aspektů života od těch „materiálních“. Bruno Latour tuto

4 Nejsilněji je důraz na procesnost přítomen například v kapitole 3 Sociální prostor, 7 Queer prostor(y), 8 Poloveřejné prostory nebo v kapitole 9 Prostory domova.

5 Blíže kapitola 12 Fenomenologie prostoru: O geografii místa, krajiny i nepřítomnosti.

6 Což pokládáme za hlavní důvod, proč je pro českou geografii, úzce vázanou na studium vnějšího, veřejného, viditelného a materiálního, kulturní obrat obtížně srozumitelný.

kritiku vyjadřuje i takto: „Když třeba cyklista spadne z kola, protože najel na kámen, nemají k tomu sociální vědci podle vlastních slov co říct“ (Latour 2002: 2). Otázka, jak se vyrovnat s kritikou oddělování sociálního a materiálního, jakým způsobem jejich oddělení překonat (přemostit), je zdrojem pro další imaginace a epistemologie. Podnětná je např. Latourem inspirovaná A-NT (actor-network theory) nebo Thritfem konsolidovaná NRT (non representational theory), které se však do této knihy bohužel nevešly⁷.

Otázek, které *kulturní obrat* přináší, je však nespočet. Jak jsou prostřednictvím kultury v prostoru udržovány vztahy dominance a podřízenosti? Jak se utvářejí mocenské skupiny, jak se prostřednictvím prostoru získává a zachovává moc, jak jsou přesvědčováni ostatní, že je správné, že jedni jsou silnější než druzí, že jedni smějí v prostoru jednat jinak než druzí, že jedni mohou o prostoru rozhodovat a druzí ne? (Bell 2009: 437). Tou snad nejpodstatnější – zakládající vědu postdisciplinární⁸ – je otázka samotného epistemologického přístupu. Lidský, a tedy lidmi vytvořený svět je možné chápat jako „společnost“ (a poznávat jej primárně prostřednictvím sociologie), nebo jako „kulturu“, tedy volněji a bez pevného disciplinárního ukotvení (Rajflová 2010: 13).

OD OBRATU K OBRATŮM

Kulturní obrat je nám tedy ve své postdisciplinaritě, důrazu na procesnost, každodennost, utváření významů a zaměření na jednání aktérů primárně rámcem, do něhož jsme umístili kapitoly o nejrozličnějších prostorech. K čemu ale potřebujeme takto široký rámeček a proč vedle sebe tyto prostory vůbec klást? Obrat od „ekonomismu“ ke „kultuře“ znamená, že se vedle ekonomické geografie výrazněji rozvíjí především kulturní geografie⁹ jako další podobor široké disciplíny. Rozvoj kulturní geografie je však jen dílčí částí širokého *kulturního obratu* v sociálních vědách. *Kulturní obrat* přináší důraz na kulturu (jednání aktérů, vyjednávání významů, cirkulování moci) i do témat a prostorů, kterým dříve dominovala ekonomisticky orientovaná perspektiva. Konkrétní důsledky tohoto širšího *kulturního obratu* lze zaznamenat i v české geografii. V kulturní geografii došlo k etablování výzkumů regionální identity (Chromý 2003) nebo prohloubení zájmu o subjektivní vnímání prostoru (Siwek 2011). Jednotlivé kapitoly pak představují příklady prostorů, při jejichž tematizaci právě větší důraz na kulturní aspekty umožňuje nové otázky, perspektivy a porozumění.

7 Okrajově se jí dotýká kapitola 12 Fenomenologie prostoru: O geografii místa, krajiny i nepřítomnosti.

8 Zatímco interdisciplinarita vyzývá ke vzájemné spolupráci oborů, ale současně je zachovává v „bezpečných“ hranicích jejich teritorií, postdisciplinarita tyto hranice rozpouští zcela.

9 Nikoliv však ve významu prostorového rozmístění jakýchkoli ohraničitelných „kultur“, ale ve významu studia každodenních činností, pomocí kterých jsou vytvářeny naprosto jedinečné podoby prostorů a zároveň které tyto činnosti umožňují.

Pokud tedy *kulturním obratem* myslíme rámec, ve kterém se tato diskuse odehrává, pak v něm lze v souladu s principem procesnosti zaznamenat i dílčí argumenty, které tento prostor utváří. *Kulturní obrat* si můžeme zároveň představit jako širší kategorii konverzace, v jejímž rámci lze rozeznat užší kategorie jednotlivých promluv, jako je obrat jazykový, obrat prostorový či například obrat k tělu. Celou konverzaci mezi sociálními obory začal *obrat k jazyku*. Jazykem není myšlena pouze řeč, ale jakási širší textualita – způsob komunikace. Textualita není pouze psaný text, není ani pouhá verbální promluva, je širší než napsané nebo vyslovené – obecně se o textualitě hovoří jako o jazykovém (vysloveném i napsaném). Obrat k jazyku změnil přístup k textům, a to jak z hlediska ontologie, tak epistemologie.

Jazyk byl dříve chápán jako entita, která se nepodílí na utváření sociální reality. Jazyk sloužil pouze ke sdělování informací, ale do těchto informací nezasahoval, nemohl je ovlivnit. V rámci ontologického obratu k jazyku došlo k změně jeho statusu v něco svébytného, existujícího, a tak i aktivně promlouvajícího do řady oblastí. Jazykový obrat představuje výrazný předěl v sociálních vědách, kdy byl jazyk, popřípadě text, vzat vážně jako prostředník, který dva komunikanty spolu spojí, ale za cenu, že mezi ně vstoupí. Jazyk na jedné straně umožňuje něco sdělovat, na druhé straně ale brání říkat něco jiného. Jazyk tak přestal být něčím nehmotným, metafyzickým, stal se z něj zcela reálný prostředník, chtělo by se říci „objekt“, jehož ovládnutím lze ovlivňovat sociální realitu.

Epistemologický jazykový obrat přinesl do společenských věd metody, které umožňují porozumět takto chápanému významu jazyka a jeho vlivu na sociální realitu. Mezi relevantní zdroje dat byly přijaty rozmanité textuální materiály, jako jsou zákony, oficiální dokumenty, výzkumné zprávy, mediální sdělení, korespondence, přepisy rozhovorů, terénní zápisky, či dokonce samotná odborná literatura. Mezi výzkumnými metodami a nástroji vhodnými k jejich zkoumání se etablovaly obsahová analýza, diskurzivní analýza, konverzační analýza atd.

V reakci na obrat k jazyku byl další vývoj konverzace uvnitř společenských věd výrazně ovlivněn argumentací „prostorového obratu“. Rozšiřování prostorové imaginace v rámci *kulturního obratu* nebyl jen jednosměrný proces pasivního přijímání podnětů geografie z negeografických disciplín. Geografické myšlení, jeho důraz na prostor a prostorové vztahy se dostalo do pozornosti také v ostatních společenskovědních a humanitních disciplínách. Tento proces je označován jako „geografický obrat“ (Philo 2009) nebo častěji jako „prostorový obrat“ (Warf, Arias 2009). Důraz na prostor a prostorové vztahy se tak stává součástí teorií a diskusí i v disciplínách, které se dříve prostorovými vztahy nezabývaly. Příkladem takového vývoje může být posun v diskusích o spravedlnosti. Tradiční diskuse o spravedlnosti ve filosofii, právu nebo etice hledaly univerzálně platné principy, podle kterých by měla být uspořádána ideální spravedlivá společnost. Současné diskuse naopak zdůrazňují význam

prostorového uspořádání a kontextuality pro pochopení a řešení problémů sociálních nespravedlností. Jazykový a prostorový obrat tak můžeme chápat jako dílčí argumenty, které současně přiblížily dosud vzdálené nebo nepříliš spolupracující disciplíny.

Prostorový obrat je v podstatě stimulací *prostorových imaginací*. Kniha *Geografické imaginace* Dereka Gregory (1994) je jednou z významných publikací, které rozšířily prostorovu představivost o schopnost vnímat rozmanitost, různorodost, mnohoznačnost, jinakost (other-ness) prostoru. Množné číslo v názvu knihy odkazuje k tomu, že ve shodě s *kulturním obratem* neexistuje jediná esenciální prostorová imaginace, ale naopak zdůrazňuje jejich pluralitu a bohatost. Prostorový obrat je v české geografii přijímán s určitými rozpaky. Diskuse na různých geografických fórech zdůrazňují obavy z rozplynutí geografie mezi ostatní disciplíny a obecně o další osud oboru. Tato defenzivní pozice geografie však přispívá pouze k obracení se do minulosti, konzervování disciplíny, znesnadnění komunikace s okolím a ztrátě kontaktu s aktuálními procesy ve vývoji vědy jako celku. Přitom k rozvoji disciplíny je třeba zcela opačné strategie, a to otevření se svému okolí, jak ostatně vyzývá i David Harvey (1995: 161): „Geografická imaginace je tak důležitá a prostupuje všemi sférami intelektuálních diskusí, že nemůže být ponechána pouze geografům“. Postupné budování „mostů“ a přibližování dříve oddělených disciplín vytváří jak nové možnosti multidisciplinárních výzkumů, tak podmínky pro sociálně-prostorové nahlížení na podstatu fenoménů.

Témata, která se v souvislosti s *kulturním obratem* dostávají do pozornosti geografů, jsou optikou některých dřívějších přístupů považována za méně podstatná nebo okrajová. Upření pozornosti právě na tato témata je však jedním z přínosů *kulturního obratu*. *Kulturní obrat* přichází s odlišným vnímáním prostoru, které je citlivější k rozdílným perspektivám. Poukazuje na to, že v dominantních reprezentacích nebyly zařazeny mnohé interpretace a náhledy. Feministické přístupy v geografii začaly upozorňovat na to, že dosavadní poznatky jsou vytvářeny muži a zohledňují tedy praktiky, hodnoty nebo potřeby pouze části společnosti¹⁰. Tato omezení navíc nebyla součástí určité sebereflexe dominantních reprezentací.

Odlišné perspektivy pak „nastavují zrcadlo“ dosavadnímu poznání a umožňují vidět jeho slabé, ale i silné stránky. Postpozitivistický obrat reflektovaný v *černé knize* (Sýkora 1993) znamenal narušení dominantního pozitivistického paradigmatu a vznik multi-paradigmatické geografie. Následně se multi-paradigmaticčnost geografie ještě rozšířila o další směry (viz i Peet 1998). V rámci geografie proto existuje řada perspektiv a možností, jak je vzájemně konfrontovat, rozvíjet či kritizovat. Z perspektivy *kulturního obratu* a jeho důrazu na kontextualitu vyplývá, že tak, jako neexistuje univerzální kultura, neexistuje ani univerzální paradigma v jedné disciplíně, natož pak v sociálních vědách.

10 Blíže kapitola 6 Feministické prostory.

ZÁVĚR ÚVODU

Záměrem této knihy není jen jednostranně glorifikovat *kulturní obrat* a považovat jej za jediný a bezproblémový směr vývoje geografie a společenských věd. V některých kapitolách jsou akcentovány také pohledy a přístupy, které se rozvíjejí do určité míry nezávisle na *kulturním obratu*, respektive se vůči němu vymezují¹¹. Součástí diskusí v geografii a dalších sociálních disciplínách jsou také upozornění na rizika nebo problémy současného vývoje, a to jak pro geografii jako svébytnou vědu, tak pro relevanci poznání obecně. Proměny geografického myšlení a vznik nových výzkumných polí apod. je spojován s odstředivými tendencemi v geografii a s její fragmentací (Kofroň 2012). Matthews a Herbert (2004) argumentují, že současná ohromná dynamika rozvoje na „okrajích geografie“ (které lze ale stejně tak pokládat za mosty k ostatním oborům) a rozšiřování jejího tematického, metodologického i epistemologického záběru různými směry oslabuje „jádro geografie“. Dlouhodobě podle těchto autorů tedy vzrůstá riziko, že geografické myšlení bude v určité podobě zakomponováno do řady interdisciplinárních nebo postdisciplinárních témat, ale zároveň nebude jako takové ve svém „jádro“ dostatečně silně rozvíjeno. Právě v rozvoji „jádra disciplíny“ vidí tito autoři důležitou výzvu pro budoucnost oboru.

Opuštění dosud dominantní ekonomistické perspektivy ve většině geografických témat bývá někdy interpretováno jako rezignace na rozvoj disciplíny, a to především z důvodu ztráty jednotící perspektivy, která usnadňuje vzájemnou komunikaci, srovnatelnost výsledků i přenositelnost metodologií – výrazně ale omezuje naši prostorovou (chcete-li geografickou) představivost. Kladení zdánlivě nesourodých kapitol o nejrůznějších prostorech vedle sebe tak má sloužit především k „procvičování“ geografické imaginace, aby bylo vůbec možné představit si i prostor(y) „nové“.

Zvýšený důraz na pluralitu perspektiv, mnohost pohledů, rozdíly mezi kulturami i jednotlivci a s tím spojená kritika dominantních („normativních“) reprezentací je pochopitelnou reakcí na období, kdy mnohé alternativní pohledy nemohly být součástí akademického nebo společenského diskurzu. Sayer (2011) však poukazuje také na to, že nelze zapomínat na podobnost kultur a lidí, jejich společné vlastnosti nebo zájmy. Diskuse odlišností je dialekticky spojena s podobností mezi srovnávanými entitami – o odlišnosti se zajímáme pouze tam, kde nacházíme také celou řadu (obvykle nevyslovených) podobností, podobnost dělá rozdíl významným (Sayer 2011: 100). Každý potřebuje jíst, pít, dýchat, každý má nějaká očekávání nebo touhy. Rozmanitost je normální, a právě proto při usilování o odstranění diskriminace nebo problémů dotýkajících se některých jednotlivců a skupin nestačí zdůrazňovat jen odlišnosti.

11 Blíže kapitola 11 Jídlo a prostor nebo kapitola 12 Fenomenologie prostoru: O geografii místa, krajiny i nepřítomnosti.

Kulturní a prostorový obrat v akademickém prostředí ukazují na dynamické proměny sociálního (sociálně konstruovaného) prostoru¹² a myšlených „hranic“ mezi jednotlivými disciplínami. Předmět zájmu geografie je neustále produkován aktivitami geografů. „Prostor geografie“ ve smyslu předmětu a objektu jejího studia není ne-historicky určen, není trvale neměnný. V posledních desetiletích se objekt geografického studia rozšířil mj. v důsledku rozvoje technických možností o další, „virtuální“ dimenzi¹³. Stejně tak nejsou statické ani hranice ostatních disciplín, i jejich zájmy a metody procházejí změnami. Současný vývoj, který intenzivněji propojuje geografii s širším spektrem sociálněvědních disciplín, proto otevírá pro geografii nové možnosti uplatnění a spolupráce. V posledních letech se i v České republice postupně etabluje řada výzkumných oblastí, které se dotýkají studia jídla, spravedlnosti, alternativních prostorů, domova a vztahu veřejného a soukromého.

Nastíněné obraty vedou k rozšiřování zorných úhlů, perspektiv a zvyšování citlivosti vůči specifikům nejrozličnějších fenoménů. Při jejich studiu se tak vždy otvírá prostor zcela nových kvalit. Zvolená perspektiva si vybírá vlastní prostor, utváří jej a jeho prostřednictvím v něm vyjevuje studované. Obraty, k nimž došlo v sociálních vědách, si již nevystačí s jedním fyzickým prostorem, který je ještě stále často považován za synonymum prostoru geografického, ale naopak přes sebe vrství nejrozličnější druhy prostorů: sémantický, sociální, architektonický, právní, mocenský, technický, síťový, mentální atp. Geografie tak nemusí být vědou o jevech v prostoru, ale vědou o prostoru, ba co více – vědou o prostorech.

12 Podrobněji kapitola 3 Sociální prostor.

13 Podrobněji kapitola 2 Virtuální prostor.

/2/

Virtuální prostor

JAKUB TROJAN

ÚVOD

Prostor, v němž zdánlivě neplatí geografické zákonitosti. Prostor, který představuje simulaci lidské fantazie. Prostor, který budí zájem širokého okruhu uživatelů bez ohledu na jejich predispozice. Prostor, který by ani nemusel existovat... Kapitola věnovaná virtuálnímu prostoru reaguje na sílící vliv moderních technologií, které utvářejí stále častěji se skloňující pojem virtuality. S rostoucím podílem času, který v tomto prostoru trávíme, se zvyšuje i počet uživatelů pohybujících se v tomto prostoru. Kapitola takový prostor nejprve vymezuje a specifikuje jeho rozvoj, který se s ohledem na dynamiku vývoje soustřeďuje na poslední dekády 20. století a počátek 21. století. Větší diskuse je věnována vztahu mezi virtuálním a fyzickým prostorem. Snaha o geografickou lokalizaci kotevních bodů fyzických nódů *virtuálního prostoru* je součástí *geografie kyberprostoru*, na kterou v kapitole navazuje vliv uživatelů při tvorbě jeho obsahu. Prorůstání technologií do každodenního života je v závěru

kapitoly demonstrováno na příkladu konceptu rozšířené reality, která je označována za most mezi světem fyzickým a virtuálním¹.

Virtuální prostor je jedním z diskutovaných témat soudobé geografie a mnoha dalších disciplín, přičemž akceleraci jeho relevance sledujeme až v posledních desetiletích. Na rozdíl od jiných konceptů prostoru je ten virtuální spojován primárně s technologickým pokrokem. I z toho důvodu se o virtuálním prostoru začíná více psát až v polovině devadesátých let po prvních průkopnických krocích experimentujících s utilizací lidských smyslů (Heiligo-va Sensorama, přístroj simulující jiný než fyzický svět založený na imaginaci podporou více smyslů – blíže například Pimentel 1993). Další rozvoj vykazuje geometrický růst zájmu jak uživatelů coby poptávkové strany, tak strany nabídky reprezentované více než akademickým sektorem komerčními firmami těžícími z masové popularizace a dostupnosti technologií.

Virtuální prostor je v mnoha zdrojích definován jako prostředí interakce jednotlivců, skupin i celých organizací na nehmotném základu (např. Rheingold 1992; Saunders 2011). Zatímco u fyzického světa jsou běžné tři až čtyřdimenzionální matematické definice (Mazur 2007) složené z koordinát (x , y , z – případně i t při vývoji v čase) a doplněné o nematematické vyjádření prostoru lidské existence a prožitků (Lefebvre 1991), v případě virtuálního světa fyzický prostor neexistuje. Co však existuje, je percepční a imaginativní prostor lidské mysli (Moore 2007). Tato definice odpovídá i zařazení *virtuálního prostoru* do třetí (percepční/imaginativní) prostorovosti dle Hynka a Vávry (2007). Oba autoři ale více pracují s konceptem *kyberprostoru*, který často bývá k virtuálnímu světu stavěn jako metaforický rámec (Benedikt 1991). Samotný pojem *kyberprostoru* je znám zásluhou Williama Gibsona (1984). V geografických publikacích je *kyberprostor* systematicky rozpracováván Robem Kitchinem (1998b, 2002, 2007, 2011) a Martinem Dodgem (2001). *Kyberprostoru* jako soudobému geografickému tématu je věnována i pozornost ve výkladové *International Encyclopedia of Human Geography* (Kitchin, Thrift 2009).

Ve virtuálním prostoru² je utvářena vlastní realita. Ta je budována simulací objektů do podoby mentálních představ uživatelů. *Virtuální prostor* je založen na propojení sítí digitální komunikace (z níž nejběžnější je world wide web), přičemž jednotlivé nódy si lze představit jako dílčí osobní počítače připojené do dané sítě. Geografie takto propojeného prostoru má tedy přinejmenším dva rozměry – fyzicky aпростorový, globálně propojený, nemateriální svět virtuální sítě a proti němu jasně ve fyzickém prostoru lokalizovaný nodus

1 Virtuálním prostorem je v souladu s definicemi dále uváděnými v kapitole myšlen takový prostor, v němž není možné se fyzicky pohybovat a který je tvořen technologickým aspektem informačně-komunikační infrastrukturní sítě (např. Saunders a kol., 2011). Naproti tomu prostor fyzický, vůči němuž je v kapitole ten virtuální vymezován, je chápán jako prostor, v němž se fyzicky pohybujeme, včetně interakcí v něm vznikajících.

2 Případně kyberprostoru, přijmeme-li pro zjednodušení a v souladu s Gardinerem (1993) oba pojmy jako synonyma.

v podobě uživatelského PC³ (Bell in Kitchin, Thrift 2009). Lze se tak zabývat studiem prostorového rozmístění nejvýkonnějších páteřních nódů stejně jako topologií fyzicky aпростorové virtuální sítě. Samostatnou otázkou je pak obsah prostoru, v němž se virtuální realita odehrává.

VZTAH VIRTUÁLNÍHO A MATERIÁLNÍHO PROSTORU

Aristotelův koncept místa, založený na šestisměrném pohybu proti stěnám krychle (nahoru/dolů, doprava/doleva, dopředu/dozadu), byl společně s eukleidovskou geometrií a descartovským souřadnicovým systémem dlouhou dobu symbolem materiálního světa (Lang 1998). S formujícími se koncepty prostoru a místa⁴ (Tuan 1977) se pak tyto koncepty stávaly podkladem pro diskuse o pohybu v prostoru. Tyto předpoklady však ve virtuálním světě nefungují. Ve virtuálním prostoru existuje jen percepce. Uživatelé pohybující se ve virtuálním světě tento mnohdy vnímají jako reálný – vnímají jeho trojdimenzionální atributy, pohyb v něm v šestisměrném taktu. Je to však jen vjem navozený dokonalou simulací fyzického prostoru (Moore 2007) a původní tělesnou zkušeností uživatele s materiálním světem (Merleau-Ponty 2013). Virtuální svět není trojrozměrný v tomto materiálním smyslu slova. Ve virtuálním světě se nelze pohybovat pomocí jednoduše popsanych pravidel známých ze světa fyzického. Pohyb v něm je modelován tak, aby uživatelovy smysly byly adaptovány na vjem reálného průchodu fyzickým světem. Virtuální reprezentaci uživatelů pak tvoří tzv. avataři neboli symboly zastupující identitu uživatele v tomto prostoru. Avatar jakožto virtuální objekt plníci úlohu zástupce uživatele je znám např. z nejpobulárnějšího herního *virtuálního prostoru* Second Life⁵. Ten dává možnost žít „druhý život“ v alternativním prostoru. Forma, která je založena primárně na herní bázi, se překlenula do podoby virtuální komunikace a interakce lidí žijících a pohybujících se ve fyzickém světě. Chování osob v Second Life může odrážet jejich reálné vystupování, vysněnou pozici i její opak. Cokoliv. Omezení ve virtuálním prostoru nejsou. Totéž platí pro průchod prostorem. Jak v Second Life, tak v jiných modelově vytvořených světech je pohyb vnímán obdobně⁶ jako ve světě fyzickém, ovšem s možným zásahem „vyšší moci“ – tedy např. prvky ve fyzickém světě

3 Personal Computer (osobní počítač).

4 Blíže kapitola 12 Fenomenologie prostoru: O geografii místa, krajiny i nepřítomnosti.

5 Trojrozměrný virtuální svět vyvíjený firmou Linden Lab, dostupný zde: <http://secondlife.com/>.

6 Pohyb ve virtuálním světě byl dříve smyslovému vnímání nejčastěji zprostředkovan pomocí speciální helmy (HMS – head mounted system), jejíž funkcionalita umožnila uživateli reagovat na podněty virtuálního světa impulzivně, bez využití receptorů lidského těla, vyjma zraku a sluchu (Maad 2010). S vývojem technologií zaměřených na lidské smysly (např. Microsoft Kinect / Project Natal) se vjemy pohybu prostorem stále více přibližují těm vjemům, které jsou zprostředkovány pohybem ve fyzickém prostoru. To znamená, že v blízké budoucnosti může být realistická představa vnímání parametrů vnějšího fyzického prostředí (jako zrychlení, zpomalení, náklon těla, přenášení váhy, teplota atp.) skrze interakce ve virtuálním světě.

neproveditelnými (např. teleportace). K uskutečnění pohybu je pak nutné dát fyzický pokyn ovládacímu zařízení – klávesnici, myši, joysticku, kameře atp. Vjemy, které při pohybu prostorem vznikají, tak představují zpravidla vizuální efekt zprostředkovaný přes obrazovku (monitor) nebo průmět simulace přímo před smysly uživatele (např. stream informací z *virtuálního prostoru* prostřednictvím Google Glass⁷).

Virtuální prostor nepředstavují jen herní konzole a monitory počítačů simulující přítomnost v jiném než fyzickém světě. Za *virtuální prostor* lze považovat vše, co je umožněno technologiemi a nepředstavuje fyzický svět. Patří sem tedy i prostředí Internetu, dostupného prostřednictvím world wide web, řadíme sem technicistně pojímaný prostor vytvořený wi-fi sítěmi či jinými síťovými prvky propojené počítačové stanice (Adams 1997). Komunikace založená na specifických protokolech je uživatelům zpravidla skryta za grafickým rozhraním.

Existují tři roviny koexistence fyzického světa a virtuálního světa (The Economist 2012). První je založena na vlivu digitálního (virtuálního) světa na fyzický svět. S příchodem internetu vyvstala možnost snadněji dosáhnout na velké množství všudypřítomných informací a služeb zprostředkovaných přes world-wide-web. Možnost virtuálně nabízet služby, prodávat produkty, stýkat se, domlouvat a organizovat znamenala nový rozměr pro doposud výhradně fyzické pojetí prostoru. Výrazný dopad je pozorován v obchodě (internetové nákupní galerie typu Amazon), komunikaci (sociální sítě) nebo třeba i v distančních lékařských konzultacích. Druhá rovina koexistence staví virtuální a fyzický svět vedle sebe. Nejčastěji se v této souvislosti uvádí herní průmysl a samotné hraní her, v němž se prostřednictvím avatarů setkávají lidé, kteří by se fyzicky nikdy nepotkali. Případná nižší intenzita propojení těchto rovin je však jen zdánlivá. Vlády, zájmové organizace i podnikatelská sféra výrazně vstupují do *virtuálního prostoru*, ať už selektivním blokováním domén, kyberkriminalitou⁸, sledováním uživatelů a jejich digitálních stop (Wall 2007). Třetí forma koexistence představuje opačný vliv – tedy modelování *virtuálního prostoru* tím fyzickým. Existence osob ve fyzickém světě znamená nutnost přizpůsobovat chování a prostředí světa virtuálního. Zvyšující se zájem uživatelů a jejich vybavenost patřičnými technologiemi nutí poskytovatele služeb *virtuálního prostoru* adaptovat se na trendy a inovace velmi rychle. Existuje jen velmi málo oblastí, kde je vývoj tak dynamický jako v případě mobilních služeb. Svědčí o tom i rivalita silných hráčů – Apple, Google, Microsoft, Facebook. Snaha nabízet své služby globálně je ořezávána reáliemi místa, v nichž se uživatel (konzument obsahu) nachází. Požadavkem uživatelů je pak mít

7 Brýle založené na principu rozšířené reality, poskytující svému uživateli toky informací ze světa virtuálního. Tyto informace jsou selektovány v závislosti na uživatelském kontextu.

8 Trestná činnost, v níž figuruje určitým způsobem počítač jako souhrn technického a programového vybavení (včetně dat), nebo pouze některá z jeho komponent, případně větší množství počítačů samostatných nebo propojených do počítačové sítě, a to buď jako předmět zájmu této trestné činnosti [...] nebo jako prostředí (objekt) nebo jako nástroj trestné činnosti (Jírovský 2009).

služby lokálně zaměřené – tedy využívat výhody globální dostupnosti v rámci lokálních realit (např. mít kdekoliv dostupné Google Maps a současně poskytovat informace o dopravní situaci v místě bydliště, nabízet recenze blízké restaurace atp.).

GEOGRAFIE KYBERPROSTORU

Geografii *virtuálního prostoru* můžeme chápat různě. Lze ji identifikovat s místy plnicími různou funkcí v kybersvětě⁹. Je možné diskutovat fyzické umístění hlavních serverů a obecně nódů zabezpečujících infrastrukturu stejně jako uvažovat o kumulaci konzumentů nebo tvůrců obsahu. V případě vytváření shluků tvůrců obsahu a jeho konzumentů platí lokalizační faktory známé ze světa fyzického. U tvůrců obsahu dominuje blízkost univerzitních pracovišť nebo vědeckovýzkumných center společně s ekonomickým (daňový systém) a sociálním (možnosti intenzivní face-to-face komunikace) klimatem místa. Z toho důvodu je stále hlavním centrem oblast Silicon Valley v Kalifornii, ačkoliv východ USA, Londýn, Tokyo nebo Berlín začínají nabývat také na významu (The Economist 2012). Kumulace high-end korporací¹⁰ v oblasti informačních a komunikačních technologií v Silicon Valley vytváří vlastní klastry, v nichž se rodí *virtuální prostor*.

Uživatelé, mnohdy jen konzumenti obsahu, vstupují do virtuálního světa vzhledem k jeho ubikvitní dostupnosti prakticky kdekoliv. I zde jsou však omezení, která mohou nabývat různých podob. Finanční bariéry neumožňují přímou participaci osobám z méně vyspělých zemí, náboženské důvody omezují míru zapojení v muslimských státech, vládní režimy v méně uvolněných společnostech filtrují nebo dokonce blokují vybrané stránky/domény, různá úroveň počítačové gramotnosti znemožňuje plnohodnotné zapojení některých skupin osob (senioři) atp.

Prostorové rozložení samotné páteřní infrastruktury datových center je vázáno také na determinanty lokalizačních faktorů. Z technického hlediska hraje výraznou roli klima – nároky na spotřebu energie při běhu statisíců serverů jsou snižovány výběrem míst s vhodnými klimatickými podmínky (např. přirozeným chlazením suchého a chladné pouštního vzduchu). Důležitou roli hrají také náklady spojené s daňovým systémem země. Ekonomicky (i technicky) výhodná je pak blízkost páteřní transferové sítě a dostupnost cílových trhů. Mix těchto faktorů se projevil v lokalizaci hlavních serverů

9 Kybersvět je v textu chápán jako synonymum ke kyberprostoru, přičemž definice kybersvěta (cyberspace) podle International Encyclopedia of Human Geography představuje *imaginativní, nemateriální svět*. Mnozí autoři (např. Gardiner 1993) jej vnímají jako synonymum virtuálního světa.

10 Za high-end korporace v textu považujeme takové firmy, které svým inovačním potenciálem udávají směr dalšího rozvoje svého oboru (v IT typicky Apple, Google, Microsoft).

největších internetových hráčů do oblasti států Oregon a Washington na západním pobřeží USA (The Economist 2012). Kumulace uzlů do pouštních míst Kaskádového pohoří ovšem může znamenat vysoké riziko kyberútoku¹¹ jak přímo ve virtuálním světě, tak fyzického napadení a poškození in situ.

Tab. 1 Typologický přehled virtuálních míst

Konfigurace/ počet uživatelů	Asynchronní interakce	Synchronní interakce
One-to-one (jeden k jednomu)	E-mail	Instant messaging (ICQ, AOL ...)
		Uzavřené chatovací místnosti
		„šeptání“ v multidimenzionálním virtuálním světě (hra)
		Internetová telefonie
		Videokonference
One-to-many (jeden k mnoha)	Webové stránky	Web kamery
	FTP archivy, cloud	Podcasty / videocasty
	Blogy	
	Newslettery	
Many-to-many (více k mnoha)	Mailinglisty / listservery	Chatovací místnosti
	Diskusní skupiny (Usenet)	Sítové hry
	Peer-to-peer sdílení	Grafické virtuální světy

Zdroj: upraveno dle Dodge, Kitchin 2007

Virtuální prostor nepředstavuje pouze technologie, které jsou jeho realizačními faktory. Prožitek z pohybu *virtuálním prostorem* je jedním z hlavních atributů, které *virtuální prostor* popisují. Na místa ve *virtuálním prostoru* si nemůžeme sáhnout ve smyslu materiálního světa. Naše aktivity v těchto místech však mohou mít reálné dopady do světa fyzického. Typické příklady se prolínají současným bankovníctvím – online transakce platebními kartami (nyní vytvářející i nový mikroprostor s využitím technologií near-field communication¹²), obchodování na burze, realizace obchodu virtuálními penězi typu

¹¹ Bližší viz poznámka č. 8 o kyberkriminalitě.

¹² Near field communication (NFC) – modulární technologie založená na bezdrátové komunikaci dvou fyzicky blízkých zařízení, často využívaná např. pro mobilní platby.

bitcoin¹³ atp. Přístup k takovým *virtuálním místům* je vždy prostřednictvím rozhraní fyzického světa (dotykové obrazovky, klávesnice, joysticky atp.). Dodge a Kitchin (2007) na podkladě své dřívější studie (Dodge, Kitchin 2001) nabízejí typologický přehled virtuální míst. Jako nevyslovený předpoklad zde figuruje neomezenost tvorby *virtuálních míst* prostřednictvím SW kódu¹⁴, nezávislost na čase a (geografické) lokalizaci vytvoření takového místa, heterogenita míst a sklon k rychlé změně vnitřní struktury. Lze si tak představit například webové stránky, místa vytvořená v sociálních sítích, e-mailové schránky, nody výměny dat na bázi peer-to-peer¹⁵, on-line hry nebo síťové „multiplayerové hry“ atp. Typologie takových míst je oběma autory jednoduše rozlišena podle časovosti sociálních vazeb a konfiguraci/počtu uživatelů. Komunikace mezi uživateli je pak asynchronní (není nutná podmínka časové shody interakce uživatelů) nebo synchronní (interakce uživatelů se děje v čase, kdy jsou všichni „online“). Pro lepší představu si lze archetypálně představit asynchronní komunikaci jako psaní dopisů a synchronní jako rozhovor face-to-face (viz tabulka 1).

V úvahu při typologii míst ve virtuálním prostoru je nutné vzít i fakt jisté kategorické nevyhraněnosti. Například asynchronní interakce přes webové stránky může být i na bázi „one-to-one“ v případě zabezpečené komunikace heslem, informace lze šířit i vícero způsoby (např. mikroblovou zprávu ze sociální sítě Twitter lze šířit i „odběratelům“, popř. technologií RSS¹⁶).

Výše uvedená typologie přirozeně pokládá otázku po charakteru *virtuálních míst* ve vztahu k vlastnostem, kterými je popisujeme. Stěžejní jsou podle Rebecy Bryant (2001) umístění, vzdálenost, velikost a cesta (směr) na dané místo. Zatímco ve fyzickém světě si lze tyto vlastnosti poměrně jednoduše představit v souvislosti s absolutním, relativním i relačním vnímáním prostoru, ve virtuálním světě představuje umístění (odpovědi na otázku „kde“) lokalizaci asynchronní/synchronní interakce uživatelů (např. kde je umístěna webová stránka s blogem). Vzdálenost (odpovědi na otázku „jak daleko“) je mezi virtuálními místy úzce svázaná s časem (např. jak dlouho bude trvat, než se dostane informace zaslaná od jednoho uživatele k druhému). Dva uživatelé mohou být stejně metricky vzdáleni od jednoho serveru, na kterém je umístěna webová stránka, ale jejich přístup k informacím na této stránce může trvat různě dlouho¹⁷ (ve smyslu času). Velikost se v případě *virtuálních míst* často spojuje s počtem informací, které nesou¹⁸ (Bryant 2001) a směr

13 Bitcoin – internetová platební síť a digitální peněžní měna, jejíž unikátní vlastností je decentralizace znemožňující vliv jakéhokoliv zásahu do jejího oběhu.

14 Algoritmicky vytvořený zdrojový kód.

15 Typy sítí, v nichž spolu komunikují přímo jednotliví uživatelé.

16 Zkratka RSS má více výkladů, podstatu tvoří formát pro syndikaci obsahu (např. čtení novinek na webových stránkách atp.).

17 Typicky v závislosti na použitých technologiích přístupu k síti nebo nódům, jejichž prostřednictvím se k dané webové stránce dostávají.

18 Měřeno např. bity jako základní jednotkou informace.

je ve *virtuálním prostoru* udáván odkazy (linky) směřujícími ke konkrétnímu virtuálnímu místu¹⁹. Samotný koncept *virtuálního místa* (akcelerovaný diskusí v článku Michaela Batty 1997) je typický dualitou svého simultánního umístění jak ve fyzickém světě (fyzická lokalizace serverů/PC stanic, na nichž jsou data umístěna), tak ve *virtuálním prostoru* v podobě části informačního místa sítě (Takeyama 2001).

V literatuře se setkáme s autory, kteří *virtuální prostor* považují za bezrozměrný, aprostorový (Rheingold 1993). Bezmístí²⁰ *virtuálního prostoru* je charakteristika vycházející z absence prostorových konstant (fyzické umístění, jednotné charakteristiky atp.). *Virtuální prostor* je však dějištěm pro aktivity prostoru toků (Castells 1996), přičemž společným znakem nejsou geograficky ukotvená místa ve fyzickém světě, ale sdílené hodnoty uživatelů, kteří tvoří online komunity (Meyrowitz 1985). *Virtuální prostor* se tak stává alternativou k fyzickému světu, kde sdružování a interakci osob nebrání fyzické bariéry (Dodge, Kitchin 2007; Schultz, Boland 2000). Akcelerací jsou koncepty webu 2.0 jako prostředí interaktivity (lze sledovat dominanci a hybnou silou sociálních sítí – např. Tsou, Leitner 2013), v němž se odehrává masová interakce (DiNucci 1999). Příchod sémantického webu a webu 3.0²¹ pak umožní mj. více-dimenzionální interakce a snahu o utilizaci *virtuálních míst* (W3C 2013).

VIRTUÁLNÍ PROSTOR A OBSAH MASY LIDÍ (CROWDSOURCING)

Sémantizace webu umožňuje masovější zapojení uživatelů bez ohledu na jejich profesní zainteresovanost do informačních a komunikačních technologií. V tomto ohledu bývá často skloňován pojem *crowdsourcing* (Howe 2006). *Crowdsourcing* (často překládán jako moudrost davů) představuje koncept, při němž ve *virtuálním prostoru* vzniká obsahová náplň formou participace veřejné masy²², tedy přímo dílčích uživatelů bez nutnosti vazby na determinant profesionality (Doan 2011). Typickými příklady *crowdsourcingu* je sdílení komunitního know-how obecného (Wikipedia) i prostorového (OpenStreetMap) charakteru. Prostorový aspekt *crowdsourcingu*, formulován do konceptu VGI²³ sdílejícího stejné hodnoty, nabývá na významu v krizových

19 Tyto lze např. vyhledávat prostřednictvím webových vyhledávačů typu Google (globální) nebo Seznam (specializovaný na české prostředí).

20 Blíže kapitola 12 Fenomenologie prostoru: O geografii místa, krajiny i nepřítomnosti.

21 Sémantický web představuje nové pojetí struktury webu, kde jsou informace uloženy podle standardizovaných pravidel. Web 3.0 rozvíjí koncept sémantického webu a dále jej personalizuje, ačkoliv přesné definice nejsou v odborné komunitě ještě dostatečně sjednoceny (W3C 2013).

22 Blíže kapitola 8 Semiveřejné prostory.

23 Volunteered Geographic Information – informace prostorového charakteru, které získávají sami uživatelé na dobrovolné bázi zapojení.

situacích stejně jako při průzkumu neznámého materiálního prostoru (Dodge, Kitchin 2013).

Crowdsourcing je stále frekventovanější formou vzniku obsahové náplně *virtuálního prostoru*. Rizikem *crowdsourcingu* je pochopitelná možnost selhání jednotlivců pramenící z minimální kontroly vznikajících informací ukládaných do *virtuálního prostoru*. Relevance dat pocházejících z *crowdsourcingu* je tedy do značné míry závislá na vyspělosti a odpovědnosti participantů z řad zapojené veřejnosti. Relevance je obtížně měřitelná. Autokorekce dat, při níž je chybná či jakkoliv jinak zavádějící informace pocházející z komunity uživatelů opravena opět komunitou uživatelů, vede k silícímu významu takto ve *virtuálním prostoru* vzniklých informací (Libert 2008). Důkazem je stále častější citace těchto zdrojů nejen v pracích středoškolských a vysokoškolských studentů. Metoda citace takto získaných dat, která byla (a stále je) v seriózních vědeckých publikacích odsuzována, však názorně a provokativně demonstruje roli *crowdsourcingu* v šíření informací *virtuálním prostorem* s jejich možnou aplikací v prostorech ostatních.

Zájem o tvorbu obsahu *virtuálního prostoru* masou lidí je umožněn realizačními faktory spojenými s technologiemi webu 2.0 a webu 3.0 (sémantického webu). Obsah se tvoří pouhým zapojením se do prostoru sociálních sítí a sdílením myšlenek (statusů na Facebooku, tweetů v Twitteru, videí na YouTube, fotografií na Instagramu atp.). Uživatelé se z pozice tvůrců obsahu flexibilně překlápějí do jeho konzumentů. Typickým příkladem je rozvoj mobilních přístrojů (tablety, chytré mobilní telefony – tzv. „smartphones“), který akceleroval dynamiku sociálních sítí a posloužil jako podklad pro novodobou konzumaci obsahu.

ORIENTACE A VÝZNAM MAP

Kartografická reprezentace prostoru v podobě glóbulů, map a plánů je spojena s vizualizací fyzického světa²⁴. Historické přístupy k tvorbě map se obešly bez využití sofistikované (digitální) techniky. S příchodem geografických informačních systémů (GIS) začínají vznikat přesnější kartografické výstupy (Slocum 2009), stále však reprezentující fyzický svět. Způsob vzniku už je však bližší virtuálnímu světu – ten je ještě více zdůrazněn při současné tvorbě mapových kompozic v tzv. cloudu²⁵, tedy vzdáleném prostoru v prostředí internetových technologií. S proměňujícím se vnímáním účelu tvorby map se mění také jejich význam. Kitchin a Dodge (2007) v tomto smyslu uvádějí, že mapy jsou nyní procesem konstantní reteritorializace. Podle obou autorů je

24 Blíže kapitola 3 Sociální prostor.

25 Cloud obecně označuje služby umístěné v internetu, bez přímého fyzického uložení v uživatelské počítači.

současný proces tvorby map nekonečný, relační a kontextově orientovaný. To dokumentuje i situace na poli největších hráčů s mapovými produkty. Zde překvapivě nedominují specializované kartografické firmy, ale globální značky Google, Apple a Microsoft (byť každý z nich v minulosti některou specializovanou kartografickou firmu koupil). Všechny se pak snaží o neustálou aktualizaci mapových produktů, jejich on-line stoprocentní dostupnost a personifikaci. Typické jsou např. zvýrazňování nejčastěji projížděných míst, doporučovací systémy na bázi algoritmů umělé inteligence (Trojan, Jeřábek, Falk 2012), nové formy vizualizace prostoru (StreetView od Googlu) a další. Fakt, že mapová aplikace je předinstalována v každém chytrém telefonu i tabletu, umožňuje pracovat s kartografickými produkty každému, kdo vlastní toto chytré mobilní zařízení. To nutí usměrňovat také kartografický jazyk, který se přizpůsobuje a ohýbá pro masy čtenářů. Navigace fyzickým prostorem je pak s využitím online map již standardní bezplatnou službou, na kterou si stále více uživatelů v roli konzumentů obsahu *virtuálního prostoru* snadno zvyká. Přispívá k tomu také rostoucí podíl tzv. digitálních domorodců²⁶, kteří jsou s digitálními technologiemi adaptivně sžití (Prensky 2001).

Orientace v *prostoru virtuálním* s využitím mapových podkladů je obdobná jako v prostoru fyzickém. Specifický a přitom symptomatický příklad představují hry. *Virtuální prostor* vymyšlený za účelem herního prožitku má svou vlastní topologii, a tedy i vlastní *mapu*. Kartografické produkty pro takto tvořené světy jsou (až na výjimky) poměrně abstraktní – neplatí zde standardní metrická měřítko, nenalezneme zde tiráž či precizní legendu *mapy*. Grafická vytríbenost zvyšuje estetickou hodnotu s výrazným dopadem na vjem uživatele. Mapový podklad slouží pro pohyb avatara, přičemž vzdálenost je výsostně relativní pojem – zejména díky nestandardním transferovým prvkům typu teleportace.

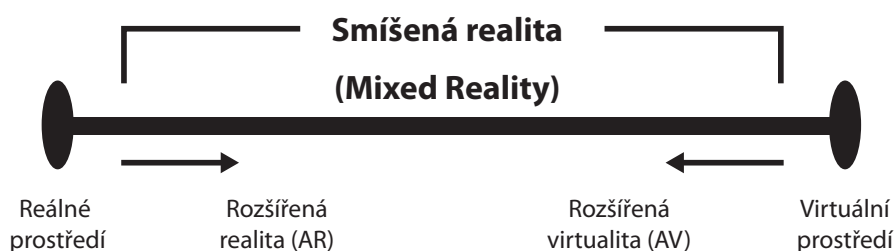
REALITA–VIRTUALITA (KONTINUUM)

Fyzický svět a virtuální realita nejsou odděleny ostrým přechodem. Kontinuum mezi oběma světy představuje jakoukoliv kombinaci fyzických objektů a virtuálních objektů souhrnně označovaných jako *mixed reality* (smíšená realita). Koncept, který byl představen Paulem Milgramem (1994) zahrnuje dva extrémy – realitu a virtualitu. Mezi nimi v závislosti na míře difúze obou extrémů leží rozšířená realita²⁷ a rozšířená virtualita (viz obrázek 1).

26 Marc Prensky je v originále nazývá „digital natives“ (současné generace mladých lidí, pro které je práce s moderními digitálními technologiemi naprosto přirozená) a staví je do kontrastu s „digital immigrants“, tedy osobami s novými technologiemi se učící a zvykající si na ně.

27 V angličtině jako *augmented reality* – AR.

Obr. 1 Schéma kontinua realita–virtualita.

kontinuum: realita–virtualita

Zdroj: upraveno dle Milgram 1994

Zatímco rozšířená realita přidává k objektům ve stávajícím fyzickém prostoru doplňkové informace, grafiku, zvuky atd., rozšířená virtualita přidává k primárně virtuálním objektům (informacím/grafice/zvukům atd.) prvky fyzického světa. V závislosti na použití zprostředkujících technologií pak může docházet k artificializaci reality/virtuality (Mann 2002), a to vlivem posunu interpretačního mechanismu rozšířené reality/rozšířené virtuality. Zatímco rozšířená virtualita disponuje na kontinuu spíše minoritním podílem (lze si ji představit na příkladu virtuálního zpravodajského studia, kde jako doplňující prvek stojí moderátor a interpretuje virtualitu prostředí), rozšířená realita je masově rozšířeným konceptem zasahujícím transdisciplinárně různé obory od počítačové vědy přes herní průmysl až po geografii.

ROZŠÍŘENÁ REALITA: MOST MEZI REALITOU A VIRTUALITOU

Rozšířená realita byla dříve doménou herního průmyslu (Klein 2006) a byla často identifikována s přídavnými zařízeními²⁸, které simulovaly (promítaly) vizuální efekty před oči uživatele a navozovaly tak stav vjemu založeného na virtuálním prostředí (Maad 2010). Rychlý rozvoj rozšířené reality je spojován s růstem penetrace chytrých mobilních přístrojů a ubikvitního internetového připojení (Lehikoinen 2007). Mobilní přístroj k využívání konceptu rozšířené reality tak potřebuje jen nástroj k určení polohy (nejčastěji realizován prostřednictvím GPS/GLONASS čipu) a optiku fotoaparátu, skrze kterou je možné identifikovat kontury objektů fyzického světa. Je-li přítomné i internetové připojení, pak se lze opírat o informace z virtuálního světa uložené v prostředí

28 V angličtině jako *head mounted systems* – HMS.

internetu (vzdálených serverů), v opačném případě se spojují informace z virtuálního světa předem uložené v paměti mobilního přístroje. Rozšířená realita je vzhledem k široké nabídce volně dostupných aplikací dynamicky se rozvíjícím konceptem, který využívá stále více uživatelů. Představme si osobu v cizím prostředí (např. turistu na zahraniční dovolené), který se pohybuje pro něj neznámou krajinou. S využitím mobilního přístroje je schopen lokalizovat svou fyzickou polohu a prostřednictvím integrovaného fotoaparátu identifikovat objekt, k němuž chce získat dodatečné informace/služby (oboje prvky fyzického světa). Prostřednictvím aplikace založené na rozšířené realitě pak odešle svoji polohu a konturu objektu do *virtuálního prostoru*, kde se tyto informace spojí s kvalitativními atributy objektu a odešlou zpět do zařízení uživatele.

Výše popsaný příklad aplikace rozšířené reality využívá kontextově dostupných informací a služeb, které jsou zahrnuty v konceptu location-based services (LBS). Ten využívá rozšířenou realitu k dávkování informací/služeb závislých na kontextu, v němž se uživatel nachází. Kontext pak může tvořit jak prostorové umístění (lokalizaci uživatele), tak preferenci (objekt vybraný uživatelem) nebo časové rozlišení (blíže např. Gartner 2007; Büscher 2010; Ahas 2005).

LOKÁLNÍ BUDOUCNOST V GLOBÁLNÍM VIRTUÁLNÍM PROSTORU?

Prostorový obrat²⁹, v němž dochází k rekonceptualizaci základních prostorových rámců, v souvislosti s rozvojem *virtuálního prostoru* dostává technologický impuls. Ten akceleruje návyky lidí ve smyslu rychlejší adaptace na nové technologie a jimi nabízené možnosti vzájemné interakce založené na bezkontaktní komunikaci. Ani v době rozvíjejícího se virtuálního světa však nedochází ke ztrátě významu prostoru fyzického. Pro virtuální svět ale ten fyzický představuje opak – protiklad, vůči němuž se virtualita vymezuje. I přes to je protkanost virtuálního a fyzického prostoru čím dál zřetelnější. Nejedná se o vzájemné substituty, ale komplementy (The Economist 2012). Tato premisa značí, že fungování jednoho prostoru bez druhého je sice možné, ale v praxi dnešního světa nerealizovatelné. Je zřejmé, že *virtuální prostor* bude stále více lokální bez ztráty globálního aspektu (The Economist 2012). Technologicky rovný vstup do *virtuálního prostoru* je a bude omezován různými vládami i nevládními zájmovými skupinami (o vzniku několika různých „internetů“ v souvislosti s intervencemi vlád směrem ke globálním vyhledávačům je psáno v médiích velmi často). Technologická přístupnost výrazně obměňuje chování uživatelů ve virtuálním světě. Přibývá pasivních konzumentů obsahu,

29 Blíže kapitola 1 Úvod obratem.

kteří své pocity filtrují přes sociální sítě. Stále více uživatelů však také kombinuje prvky fyzického světa se světem virtuálním v oblasti rozšířené reality/virtuality. Růst segmentu těchto uživatelů je podporován masivními investicemi korporací zabývajících se kontextově dostupnými službami na bázi LBS. Dávkování informací a jejich personifikace je pro uživatele příjemná. Etická stránka (sledování polohy) stejně jako kontrola nad mocí tvůrců obsahu je ale těmto konzumentům skryta a zasloužila by si výraznější geografickou pozornost.

Výzvy, které souvisí s dalším výzkumem oblasti *virtuálního prostoru*, jsou často spojeny s dualitou míst *virtuálního prostoru* – jejich simultánní existencí ve fyzickém prostoru (lokalizace páteřních uzlů) a prostoru utvářeném internetovou sítí. Technokracie určující návyky uživatelů však představuje výrazné bezpečnostní hrozby související s mocí, foucaultovsky determinující její klíčovou roli. Geografie se tak bude muset oprostit od pouhého popisu uzlů celosvětově rozprostřené počítačové sítě a zaměřit se na roli moci ovlivňující toky informací ke konzumentům obsahu, na jejichž podkladě tito uživatelé utvářejí svá prostorová rozhodnutí.